

ZRÍNYI FESZÜLET-HIMNUSZA

Amikor Zrínyi Miklós Krisztushoz intézett himnusza, a *Feszületre*, versei kéziratának (az úgynevezett *Syrena*-kódexnek) záródarabjaként első kompozíciós helyére került, a költő (a *Perotatio* és az eposz XIV–XV. énekéhez járuló egy-egy strófa híján) befejezte addig írt verseinek elrendezését.

A *Feszületre* tehát akkor is lezáró érvénnyel bírna, ha Zrínyi nem tekintene vissza benne addig írt verseire (1–2):

*Sirtál már eleget lám Ariannáért
Fogyattad könyvedet csak egy violáért,
Csak meg nem változtál, mint Biblis semmiért,
Édes Musám, fiúért s rothadó eszközéért.*

*Hidd ki most magadbul könyvedet nagy okért,
Árassz cataractát szemedből méltóért;
Azért, ki körösztfán függött büneidért...*

Az *Arianna sirásá*-ra és a *Viola*-idillekre való célzás nyilvánvaló, s még talán az is szándékos, hogy az *Arianna*-vers kerül előre: komolysága közelebb áll a himnusz emelkedettségéhez. De van-e külön jelentése a *Byblis* említő sornak? A szokványos *Byblis*-példa a *II. Idilium*-ban és az *Orpheus*-kompozícióban is előfordul, nem lehet csak egy vershez kötni.

Úgy értelmezem: hiábavaló volt a metamorfózis is („*Csak meg nem változtál...*”); a szerelem dicsérete, a szerelméért folytatott küzdelem sem adott megnyugvást. A „*Csak meg nem változtál*” a következő sor állítmánya is: „*Édes Musám fiúért s rothadó eszközéért*”. Harmos Sándor század eleji magyarázata ezt a kifejezést úgy értelmezi, hogy „egyszerű átdolgozás” valahonnan, mert elképzelhető-e, „hogy ilyet az ember a menyasszonyáról írjon? Lehet, a középkorban egy Szent Elek, de a Zrínyiász költője semmi esetre”. A „rothadó eszköz”-nek sem Szent Elekhez, sem Zrínyi menyasszonyához nincs köze, hiszen az a babért, a laurust jelenti. Íme a bizonyító eposzi helyek (I. 3): „*Musa! te ki nem rothadó laurusbul / Viseled koszorúdat...*”; (XV. 103): „*Esmérem, esmérem az Isten angyalát, / Rothatatlan ágbul tart nekünk koronát*”. A *Feszületre* 4. sorában a fű a rothadó eszköz szinonímája, a sor tehát úgy értendő: az a babér, amit szerelmi verseimmel arattam, „rothadó”. Még pontosabban: az „*Édes Musa*” a szerelmi költés múzsája által nyújtott *babér-koszorú* porrá lesz. (Hogy az „*Édes Musa*” a szerelmi költészetre vonatkozik, azt az eposz első sorai igazolják: „*Én az ki azelőtt ifiú elmével / Játszottam szerelemnek édes versével*”). Az elrothadó babért és az égi csillagkoronát Zrínyi már a *Szigeti veszedelem* élén szembeállítja (I. 3):

*Musa! te ki nem rothadó zöld laurusbul
Viseled koszorúdat, sem gyöngé ágbul;
Haném fényes mennyei szent csillagokbul,
Van kötve koronád holdból és szép napbul...*

Az örökzöld babér is „rothadó”, csak a „rothatatlan ág”, az égi korona örök – teszi még világosabbá a költő az eposz XV. énekében, kétféle korona között is különbséget téve. A koszorúnak nevezett koronát Gábrriel arkangyal hozza a pálmaággal együtt; ezek a földi juta-

Ez a verselemzés a *Litrikus Zrínyi* c. monográfia egyik fejezeté. A lábjegyzeteket ezúttal mellőzöm. (K. S. I.)

lomjelek (40–41): „Az másik kezében egy szép pálmaágot / *Koszorúval* együtt magassan föl-
tartott. / ... Ihon ez Istennek az ő *koronája!*” (Ezt a koszorút tartja a feszület előtt imád-
kozó Zrínyi feje fölé az angyal a szigetvári hős apoteózisát ábrázoló XVII. századi táblaké-
pen – amiről lesz szó még alább.) „Ezt küldi tenéked az hadverő Isten” – mondja Gábiel a
koszorú-koronáról, majd kilátásba helyezi, mi várja a hőst az égben (42):

De mást készítetett, az ki lesz fejedem,
Fényes csillagokbul kötve lesz örökkén,
Fogod azt hordozni az magas egekben.

Ugyanerre céloz a XV. ének vége felé (103): „Esmérem, esmérem az Isten angyalát, / *Rotha-
taltan ágbul tart néküink koronát.*”

„Hidd ki most magadbúl könyvedet nagy okért, ... / Azért, ki körösztfn függött bü-
neidért” – állítja szembe Zrínyi az első versszakban jellemzett szerelmi költészetét és a Fe-
szület Krisztusához intézett himnuszt. Érzelmait tehát új szférába transzponálja: a Viola-
idillek és az *Arianna sirása* az *amor profanus* vallomásai voltak, a *Feszületre* az *amor sanctus*
himnusza.

A fordulat erőteljes, erre vall a Feszület-himnusznak már az intonációban tükröződő
nyelvi-stilisztikai formulázása is. Ha végigtekintünk Zrínyi lírai költészetén, versei legjel-
lemzőbb sajátosságaként tűnik fel, hogy indításuk (s többnyire végigvitelük is) mindig
egyes szám első személyes. A bevezető szituáció-rajz híján az *I. Idilium* egyetlen monológ, a
II. Idilium végig az; az olasz madrigál, az *Arianna sirása*, a *Fantasia poetica*, a *Vadász és Echo*,
az *Euridicét így siratta Orpheus*, az *Elegia* személyes panaszokkal indul; első személyben
szólal meg Zrínyi a *Peroratio*-ban is, az epigrammák hősei ugyancsak maguk tekintenek
vissza életútjukra, az *Idő és hírnév* epigrammái közül a két utolsó szintén személyes val-
lomás. És még az eposz is így kezdődik: „Én az ki azelőtt ...” Kivétel az *Assai ben balla* ... és
Az idő szárnyon jár ... , mert ezek az epigramma-szentenciák általános etikai-filozófiai el-
veket fogalmazzak meg.

És kivétel a *Feszületre*, amelyet intonációja és más jellegzetességei alapján az úgynevezett
„önmegszólító” verstípushoz sorolhatunk. Az önmegszólító vers jellemzőit és néhány törté-
neti példáját Németh G. Béla elemezte magisztrális tanulmányában; általános érvényű
megállapításai Zrínyi Feszület-himnuszára is kiterjeszthetők. Németh „a verstípus alapvető
tulajdonságait” keresve elsősül azt kérdezi: „ki a megszólító, s ki a megszólított?” a versben,
és úgy válaszol rá: „Kétségtelenül mind a kettő a költő”. A megszólító a Feszület-himnusza-
ban is a költő, de önmaga-e a megszólított is, s nem inkább az első versszak 4. sorába ékelt
„Édes Musám”? A múza invokálása az eposzíró Zrínyinél igazán természetes, de szinte
mint múzsáét, úgy kéri Apolló segítségét is az Orpheus-kompozíció első soraiban: „Nyisd
meg én torkomat keserves sirásra, / Apolló, mert im jutottam árvaságra”. A *Feszületre*
invokációjának állításai kétségkívül érthetők az „Édes Musá”-ra is, de itt nem a hozzá for-
dulás indulata erős, az „Édes Musa” magát a szerelmi költészetet jelenti. Nem a múza sír,
hanem maga a költő, legfeljebb a múza segítségével. Az a két sor, hogy „Hidd ki most
magadbúl könyvedet nagy okért, / Árassz cataractát szemedbúl méltóért”, már semmikép-
pen nem a múzsára vonatkozik; itt a megszólított feltétlenül a költő, aki a 3. versszakban
majd Krisztust szólítja meg. A *Feszületre* indító alaphelyzetében eszerint az önmegszólító
verstípus meghatározó jellege jut érvényre: a megszólított és a megszólító maga a költő.
Németh G. Béla kiemeli, hogy az önmegszólító vers „erős, szinte agresszív, kihívó, drámai
emfázisú felütéssel kezdődik”; a verstípus „stilisztikai alapformája ugyanis a dialógus. Oly
dialógus azonban, amelynek csak egyik felét halljuk. Azt a felét, amelyben az intellektus
egy hosszú belső vita lényegét összegezi, tanulságát summázza. A felütés ezért rendszerint
erős indulatú, éffektusú; in medias res kezd, sőt nemegyszer a végkonklúzióval indít.” A Zrí-
nyi-versek erős „felütéseit” számos példával lehet illusztrálni. A *Feszületre* „felütése” az
Arianna sirása-hoz mérhető; ott az univerzumhoz fordulás hatalmas mérete, itt az összefog-
lalás szándéka, az új ihletforrás feltörése „erős indulatú”. S megfigyelhető a végkonklúzió
előre vetítése is. Vessük össze a 2. és az utolsó strófát:

*Árassz catractát szemedből méltóért;
-Azért ki köröszfán függött büneidért,
Az ki Istened volt, megholt váltságodért.*

*

*Ne legyen heában, hogy fiad ontott vért
Köröszfán miértünk, az mi váltságunkért.*

A *Feszületre* a 3. versszaktól kezdve fejkül egyoldalú dialógussá: a költő kérdez és ő válaszol. Zrínyi versét is „drámai hangoltság, pátosztól átítatott hangnem, emelkedett retorikájú előadásmódor, szentenciózus mondataalkotás” és mindenekelőtt „gondolatiság” jellemzi. Az is érvényes rá, hogy „a szókincs legfontosabb jegye az erkölcsi jelleg.” „A szó- és szintagma-kincsnek ez az erkölcsi jellege”, „ez az etikus szókincs” Zrínyinél biblikus-teologikus színezettel párosul; erkölcsi fogalmak esetén a régiségben ez természetes. Íme: nagy ok, méltó, bűn, Isten, váltság, megcsúfolt, hitelenség, vett jók, lator, tolvaj, feszít körösztre, igaz, veszett, vigyáz, vétkek, imádkozik, halálos seb, bajt vív, harcol, győzedelmes, vitézség, nagy istenség, égi hatalom, „az emberi testet magadra fölvetted”, poklok, kegyelem, bizodalom, érdem, törvényközik, fegyverkezik, erő, harag, irgalom, dücsőség, kegyelmez. Ami a „mondatszerzés”-t illeti, Zrínyi *Feszület-himnuszában* is „oly függések dominálnak . . . , melyek az ok- és időhatározói alárendelés valamely változatát, szövédményét képviselik . . . A mellérendelés tekintetében pedig, ennek megfelelően, a következtető és magyarázó az uralkodó válfaj.” Például: „Az emberi testet magadra fölvetted, / Azért hogy hullathasd érettünk véredet. // Azért hogy pokolban, láttad, merültünk volt. / Azért hogy mi lölkünk örökségre megholt” – illetve: „Onnan is mutattad, igaz juhász voltál, / Veszett nyájad után magasrul vigyáztál, / Atyádnak vétkekért sokat imádkoztál, / És elfelejtkezni vétkükről akartál.” Vessünk még pillantást a „Mód, idő, idejűség” jellemzőire (jövő idő, felszólító mód, a létige gyakori használata). Ezekre kevesebb példát hozhatunk, mert a himnusz a „felütés” és a zárás kivételével inkább elégikus hangoltságú. Jellemző, hogy a „hidd ki”, „árassz”, „kegyelmez meg” a vers elejéről és végéről idézhetők.

Németh G. Béla megállapítása szerint az önmegszólító attitűd „a tudat válságának élményéből fakad, a krízises önszemlélet vívódó gondolatélményében fogan”. A válság számvetéssel párosul: „a költőt azzal a szereppel való szembenézés, számvetés kényszere hajtja, amely eddigi magatartásának foglalata, személyiségének megnyilvánítója, kibontakozásának kerete volt, s amely most kétsége ssé, illuzórikussá lett”. Az intellektus nem szakad el a személyiségtől, de „a válsággal küzdve, okai után kutatva, mintegy tárgyiasítva, elvonatkoztatva szemléli a személyiséget, mintegy kívülről és felülről”. Az önmegszólítás pillanata azonban nemcsak a szerep tarthatatlanságát sűríti, bizonyossá válik „az új vagy az újjá formált magatartás, szerep lehetősége is. Azaz nem a válság élményének kifejezése a verstípus, hanem a válság legyőzésének akarásáé, legyőzhetésének bizalmáé” – „az emberi lét új átéléséről van szó”. Mindez a legpontosabban részabható Zrínyi *Feszület-himnuszára* is. Szerelmi költészete, amely addigi személyiségének „megnyilvánítója” volt, elapadt, a költő válságba került, számot vetett a hiábavalóság, a „Csak meg nem változtál” tudatával; „tárgyiasítva, elvonatkoztatva”, önmagát megszólítva kutatja egy új szerep, magatartás lehetőségét, s úgy próbál győzni a kétségeken, úgy éli át új módon „az emberi lét”-et, hogy méltóbb tárgyhoz nyúl, a krisztusi megváltást, az Úr kegyelmét énekl. Ha meggondoljuk, hogy a szerelmi költés hiábavalóságának tudata mélyén ott sötétlik a tragédia: Eusebia elvesztése, a gondolamenet teljesen egyértelmű.

A kérdés azonban sokkal bonyolultabb. Az Orpheus-kompozíció és a *Feszületre* tárgyalt kronológiai dilemmáját nem oldottam fel azzal, hogy feltételezem: a *Feszület-himnusz* élményi háttérül Eusebia halálát is számításba vehetjük. A *Feszületre* ugyanis születhetett Eusebia halála után, de az Orpheus-vers előtt. Ez megmagyarázhatná azt is: az *Arianna sirása* és a *Viola-idillek* mellett miért nem utal Zrínyi az Orpheus-versre, de miért sejteti a tragédiát mégis. Szerelmi költészetének válsága kétségtelen, a *Feszületre* mégsem vezethető le szerelem és vallásos áhitat szembeállítható egyszerű dichotómiájából. Ne feledjük, hogy

a válságba jutott szerelmes Zrínyi már teljesítette legnagyobb költői feladatát: megírta az eposzt, és emiatt csak jogos elégedettséget érezhet, az öntudatnak az a büszke megnyugvása töltheti el, ami majd a *Peroratio*-ban ki is fejeződik. A *Feszületre* ebből a szempontból új költői szerep, új feladat keresése, és még szorosabban összefügg a *Szigeti veszedelem*-mel, mint szerelmi lírájával. Zrínyi egy istenes verset is akart írni, ez a célkitűzés természetes tartozéka egy XVII. századi költő világgképének. Zrínyi ihletét, érzületét a szerelmi válság csak motiválta; legmélyebb hajlandóságainak, őszinte vallásos meggyőződésének is engedett, amikor a Feszület-himnuszhoz fogott. A *Feszületre* primitív megközelítése volna, ha a világi költő válságtüneteként, „menekülésként”, vigaszkeresésként interpretálnánk.

A Feszület-himnusz legfontosabb eposzbeli előzménye a meghajló és beszélő feszület jelenete a II. ének végén. A feszület megszólalásával kitüntetett San Giovanni Gualberto és Szent Brigitta forrásul szolgáló történetében mindenekelőtt Krisztus szenvedésének, a passió motívumának hangsúlyozott jelenléte ragadhatta meg Zrínyit. A szigetvári hős imája a fohászkodó végtelen bűnösségéről, „rút, mocskos voltáról” beszél. Arany Zrínyi és Tassó-ja óta ismeretes, hogy ez a bibliai zsoltárok hangja és frazeológiája, illetve a Balassi–Rimay-féle istenes énekeké, de arra is rámutattunk, hogy az eredendő bűn és a krisztusi kegyelem általános érvényű dogmáján túl rejtőzhet valóságos és személyes bűntudat is Zrínyi bűnbánó imájában, nevezetesen a Katzianer-gyilkosság vádjá. Forgách Ferenc ezt a kényszerű önvédelmi tördőfést egyenesen rablógyilkosságként ábrázolta, és a gyilkosság vérpecsétje ott égett még a hérosz homlokán is. Amikor a költő a hőst épp egy töredelmes bűnbánó imádság közben kapcsolta be az eposzi cselekménybe, ezt a Forgách hagyományozta gyalázatot is le akarta mosni. A meghajló feszület Gualbertus-exempluma sokban hasonló helyzet tükrö: a feszület lehajol valakihez, aki egy gyilkosnak megbocsátott. A megbocsátás kegyelmében részesülő Gualbertust pedig az indította nemes tetteire, hogy a bűnös könyörgő kezei Krisztus keresztjét szimbolizálták. Gualbertus tettét tehát Krisztus megváltó kegyelme igazgatja –: Isten megbocsát Krisztusban annak, aki hozzá a keresztjével esedezik. A feszület előtti imádkozó Zrínyi éppígy nyer kegyelmet bevallott (s bevallatlan) bűneiért, és a krisztusi közlést („im néked adok ily kegyelmet”) hasonlóképpen a feszület meghajlásának csodás eseménye hitelesíti. A II. ének feszület előtti imajelenete és a forrásaként felhasznált legenda a bűnösség, a krisztusi megváltás és az Úr által adott kegyelem biblikus-teológiai tanítását sűríti, mint a Feszület-himnusz. A „rothadó eszköz” helyett itt is a korona az örök jutalomjel (II. 80, 82):

Világon magadnak *koronát* kötöttél,
Mellyet arányossan Atyámhoz viszed fel.

*

De hogy még fényesebb *korona* fejedet
Tisztelje, ím adok néked ily kegyelmet ...

Az ima, illetve a feszületről lehajló Krisztus válasza és a *Feszületre* szövege között párhuzamok is vannak (II. 69–10; II. 75–13):

Látod az én érdemem nálad annyit térszen,
Mennyi vizet kis fecske szájában veszen ...

*

Látod, mi érdemünk, mint küvön hangyanyom ...

Nem nekünk, nem nekünk, Úram, tisztességet
De szent nevednek adj örök böcsületet ...

*

Úram, nem miértünk, sem mi érdemünkért,
Hanem kegyelmezz meg magad irgalmáért ...

Az „Árassz cataractát szemedből méltóért” aláhúzott szava is az eposzból került a *Feszületre* 2. versszakába (XV. 77): „Gázol rettenetesül Zrini vértóban, / *Vércataractákat* indít meg pogányban”. Később majd Attiláról mondja még a költő: „*Vércataractákat* karddal árasztottam”. A II. és a XV. énekkel a feszület-motívum és az égi korona mintegy az eposzt kerevezőn jelenik meg. A XV. ének 102–103. strófájában egyenesen a Feszület-himnusz előképét kell látnunk, a szigetvári hős számára adott utolsó lírai vallomás, amit buzdító fohásznak is nevezhetnénk, a *Feszületre* koncepcióját előlegezi:

*Eddig éltünk vitézek, tisztességéjért
Annak ki körösztfán holt szabadságunkért:
Ma meghaljunk örömet, és jó hírünkért
Vitézül meghaljunk azért mindezekért.*

*Ahon nyitva látom Istennek országát,
Ahon jól esmérem nagy Eloim fiát!
Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
Rothatatlan ágbul tart nékünk koronát.*

Zolnai Béla jegyzi meg, az eposz Alderán-epizódjáról, hogy a kereszt „mint szimbólum – »két fa, körösztül dült« – természetesen ... mint egyszerű varázseszköz szerepel a pogánytörök felfogásban”. Az „iszonyú tudományú” Alderán fel akarja költetni a szigetiek ellen a pokol lakóit, de hiába „Kegyetlenül üti lábával az földet”, a varázslat csak akkor sikerül, amikor nevét ki nem mondva – ki nem mondhatva – Krisztusra céloz (XIV. 32–34):

*Nyomorultak, azt tudjátok-é nyelvemet
Nem tudom megnyitnya, és nevezni nevét
Annak, az ki égben hagyta istenségét,
S az földön felvette embernek személyét?*

*Vagy elfelejtettem-é hetvenhét nevét
Annak, az ki égből titeket levetett?
Vagy annak kinait és ártatlan vérét,
Mellyet ingerlésteből ártatlan ejtett?*

*És rá ment az ti nagy tüzes váratokra
És szent lelkeket az ti boszuságtokra
Kihozta és atyjának jobbik karjára
Ültette, örökkévaló csufságokra?*

Ekkor rázza meg háromszor „Luciper az földet”, előgomolyog a pokoli légió, s Alderán folytatja „az föltámadt ember” és a „két fa” ördögi nézőpontú történetét (44–45, 47–49):

*Mégis ti szégyennel csak elszenvedtetek,
Mikor az föltámadt ember közzületek
Kivive lölköket, és mind közzületek
Nem volt, ki ellent állott volna keresztnek.*

*Minden nyavalyátok onnan jütt azután,
Hír kitrombitálta, szemetek körösztfán
Nem mér megállani, és az föld gyomrában
Elbujtok előtte, ha előttetek van.*

*Ihon ujjabb boszuság jün fejetekre,
Az ég azt végezte ti szégyenetekre,
Hogy minden ellenség fusson kereszt jelre,
És minden tisztesség szálljon körösztýénre.*

*Így van mert egynihány nyomorult körösztýén
Világ három része ellen bujt Szigetben,
Nincsenek bizodalmaik önekik semmiben,
Csak abban, ki függött, s az ő körösztýiben.*

Ötszázszor ezren megszállottuk üket,
Harmada ott hagyá kedves életünket,
Két fa, körösztüül dult, meggyőz mibennünket,
Minket törököket, ti hiveiteket.

Az okos Alderán szavaiban éppúgy benne rejlik a „varázseszköz” iránti megvetés („Két fa, körösztüül dült . . .”), mint a török figurákba transzponált reálpolitikus tisztánlátás; ezúttal a krisztusi példa interpretálásának szabatosága. Az Alderán beszédében aláhúzottak keresztény nézőpontból is érvényesek. Király Erzsébet figyelte meg és elemezte azt az összefüggést, ami az Alderán-beszéd és a *Feszületre* érvelésében szó szerint is közös (XIV. 32–7):

..... égben hagyta istenségét,
S az földön felvette embernek személyét –

Hej, mert te ezeket mind fottig letetted,
Égi hatalmadat, nagy istenségedet;
Az emberi testet magadra felvetted,
Azért hogy hullathasd érettünk véredet.

Krisztus „tehát önként lemondott azokról az isteni attribútumokról, amelyek révén megszabadulhatott volna a szenvedéstől”; erre utal Alderán is.

(Folytatjuk)

K Huszár Tibor: **BESZÉLGETÉSEK** (Magvető, 1983). A szerző beszélgetőpartnerei (Cs. Szabó László, Fejtő Ferenc, Kovács Imre, Gombos Gyula, Nagy Ferenc, Kiss Sándor, Püski Sándor) nem a mai korról vallanak, de a kérdések és a válaszok jelenkori szemléletünk vákuumairól szólnak, azokról, amelyek 1984-ben is mélységesen érdekelnek bennünket: a harmincas-negyvenes évek értelmiségi mozgalmairól alkothattunk hiteles képet. „A »Neokonzervativizmus«, »neoliberalizmus«, »szociáldemokrácia«, »nemzeti radikalizmus«, »népi mozgalom jobb- és balszárnya«, a Márciusi Front, a kommunista diákmozgalmak a kulcsszavai az e kötetben szereplő beszélgetéseknek” – írja Huszár Tibor a kötet utószavában. Kovács Imre, Cs. Szabó László, Nagy Ferenc 1947-ben, Fejtő Ferenc a Rajk-per hónapjaiban, Kiss Sándor és Gombos Gyula 1956-ban hagyta el az országot. Az is kiderül a könyvből és az évszámokból, hogy ezeket az alapvetően demokratikus gondolkodású embereket a sztálinizmus és a rákosizmus távolította el a szocialista rendszertől. Közülük többen kifejezetten baloldali beállítottságúak voltak ab-

ban az időszakban, amikor a baloldali gondolkodásért még meghurcoltatás és börtön járt. Fejtő Ferencet a Kommunista Párt tagjaként tartóztatták le, Kovács Imre pedig a *Néma forradalom* című könyvéért börtönt szenvedett. Mindnyájan kapcsolatban voltak a Márciusi Fronttal, a szárszói találkozóval.

Cs. Szabó László mondja – Illyés Gyula gondolatát idézve –, hogy Magyarországon az íróknak olyan feladatokat kell vállalniuk, „amelyeket szerencsésebb országokban (szerencsésebbet mondok) irodalmon kívüli intézmények töltenek be. Mármostan bizonyos fokig megtiszteltetés és külön rang magyar írók számára, hogy a nép tőlük vár eligazítást majdnem mindenben.” Ezt a feladatot az akkori értelmiségiek és irodalmárok nagyrészt teljesítették. A beszélgetések során kirajzolódnak a kor uralkodó eszmeáramlatai, s Huszár Tibor kérdései lavinaként indítják el a gondolatokat az interjúalanyokban, akik közül hárman sajnos már nem élnek. A beszélgetés műfaja itt a tényirodalomhoz közelít. Érdekes, érdekes olvasmány.

v. t.